

Białystok, 30 maja 2022r.

mgr Katarzyna Klewinowska
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Filologiczny
Kolegium Literaturoznawstwa

Autoreferat rozprawy doktorskiej

Drogi twórcze kobiet na przełomie XIX i XX wieku – Maria Krzymuska i jej córki

napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Anny Wydryckiej

1. Cel rozprawy i uzasadnienie wyboru tematu

Twórczością kobiet piszących na przełomie XIX i XX wieku interesuję się już od ponad dziesięciu lat. Zaciekały mnie szczególnie zapomniane współcześnie pisarki, poetki, publicystki i krytyczki, które ponad sto lat temu były bardzo zaangażowane w pracę literacką.

Celem niniejszej rozprawy było uporządkowanie biografii, uzupełnionych faktami odkrytymi w trakcie badań oraz ogólne opracowanie twórczości kobiet z rodziny Krzymuskich - matki i córek. Ich sylwetki są wyrazistymi przykładami dróg twórczych kobiet na przełomie XIX i XX wieku. Istotne jest więc na wstępie przedstawienie sytuacji kobiet piszących oraz wyjaśnienie, co ówczesnie znaczyło wybranie roli pisarza lub krytyka. W trakcie badań starałam się odpowiedzieć na następujące pytania: jakie tematy podejmowały początkujące literatki, w jaki sposób pisały, do czego/kogo nawiązywały. Poza lekturą nielicznych książek opublikowanych przez kobiety z rodziny Krzymuskich konieczna okazała się szeroka kwerenda czasopism w celu odszukania zapomnianych artykułów, recenzji i innych tekstów. Zastanawiałam się przy tym, jakie znaczenie praca związana z literaturą miała dla nich samych, a jakie dla literatury polskiej. Badania przeprowadzone zostały w kontekście emancypacji, która dokonywała się także dzięki pracy pisarskiej. Krzymuskie wchodziły na arenę literacką w czasie, kiedy kobiety coraz odważniej wyrażały publicznie swoje zdanie i opinie. Temu przedsięwzięciu poświęcony został rozdział pierwszy, który wyjaśnia owe zagadnienia.

Znaczenie twórczości, nie tylko dla literatury polskiej, ale dla samych pisarek okazało się ciekawym i ważnym problemem całej pracy. Do omówienia bogatego spektrum tematycznego posłużyłam się głównie narzędziami wypracowanymi w badaniach nad emancypacją i twórczością kobiet oraz sporadycznie - krytyką feministyczną. Dyskursy, studia i szkice dotyczące emancypacji zarysowały obraz charakterystycznych, nie tylko dla ówczesnych czasów, postaw pisarek wobec pracy literackiej. Okazało się, że talent, odwaga i determinacja umacniały niezależność kobiet i ich pozycję w sferze publicznej. Umiejętność pogodzenia życiowych ról była także dla wielu z nich kluczem do osiągnięcia sukcesu.

Kobiety, które wybierały aktywność społeczną czy literacką, rezygnowały niekiedy ze szczęścia osobistego, miłości i rodziny. Nie chodziło tylko o to, że musiały one wybrać jedną z życiowych dróg: miłość, dom, dzieci albo literatura, kariera i wiążąca się z tym samodzielność. Pogodzenie twórczości literackiej z życiem rodzinnym było możliwe, choć często trudne. Charakter twórczości, typ kariery lub decyzja o samodzielności wynikały z indywidualnych potrzeb i możliwości każdej autorki.

Emancypacja widoczna była także w domu Marii i Stanisława Krzymuskich. Należy ją zdefiniować przede wszystkim w kontekście pracy literackiej. Istotne jest tu zachowanie nazwiska Krzymuskich w pamięci potomnych właśnie ze względu na pisarstwo matki i córek. Droga twórcza kobiet na przełomie XIX i XX wieku związana jest z pozycją, jaką kobieta potrafiła zająć nie tylko na forum publicznym, ale także wśród członków rodziny. W czasach, kiedy kobiety powinny spełniać się w roli żon, matek i gospodyń domowych, w domu Krzymuskich Maria dzieliła swoje obowiązki rodzinne z pracą literacką i wyjazdami do Krakowa czy Warszawy, dając tym samym przykład swoim dzieciom, że pogodzenie wielu ról życiowych jest możliwe i zajmowanie się literaturą nie koliduje z innymi powinnościami.

Podejmowanie określonej tematyki to także kolejny element emancypacji widocznej w rodzinie Krzymuskich. Można przypuszczać, że w domu Marii i Stanisława zaangażowanie w pracę literacką przez matkę czy córkę łączyło się także z próbą zrozumienia własnych potrzeb i z poruszaniem tematów, które dotyczyły przeżyć związanych z sytuacją rodzinną i społeczną w zmieniającym się świecie. To „bycie pośród innych” – jak stwierdził Tomasz Pawlus – i zrozumienie było kolejnym elementem dróg twórczych w domu Krzymuskich.

Szlaki twórcze kobiet na przełomie XIX i XX wieku charakteryzowało też częste publikowanie debiutantek, a nawet doświadczonych pisarek, pod pseudonimami męskimi.

Łatwiejsze było wówczas pisanie o tym, co najbardziej interesowało opinię publiczną, czyli poruszanie aktualnych tematów społecznych i obyczajowych, a nawet politycznych. Męski pseudonim gwarantował szerszy odbiór i poważniejsze potraktowanie przez czytelników, zaś odważne wyrażanie przemyśleń i przeżyć kobiecych poza obowiązującym stereotypem było narażone na negatywny odbiór i powszechną krytykę. We wszystkich działaniach kobiet na polu literatury najważniejsze okazywały się odwaga i determinacja, które umożliwiały wypracowanie własnej ścieżki literackiej i jednocześnie dawały poczucie niezależności.

2. Kompozycja rozprawy

Niniejsza rozprawa składa się z sześciu rozdziałów. Pierwszy z nich dotyczy właśnie pozycji kobiet na arenie literackiej na przełomie XIX i XX wieku.

Drugi rozdział poświęcony został biografiom: matki, Marii Krzymuskiej (1850-1901) oraz córek - Julii Kisielewskiej (1874 – 1943), Anny Opieńskiej (1876 – 1923), Marii Krzymuskiej – Iwanowskiej (1878-1923) tworzącej pod pseudonimem Theresita i Stanisławy (1899-1964).

Maria Krzymuska uprawiała krytykę literacką. Odznaczała się niewątpliwie odwagą, gdyż nie wahała się omawiać dzieł znanych wówczas pisarzy, czyli uczestniczyć w burzliwych nieraz dyskusjach literackich. Jest autorką prac krytycznoliterackich, zebranych po śmierci przez jej dzieci i opublikowanych jako *Studia literackie*. Stała się wzorem dla swoich córek, pokazała im pracę nad literaturą jako drogę życia i jednocześnie uświadomiła, że kobieta pisząca może wyrażać własne odczucia i opinie dotyczące dzieł literatury i sztuki.

Kolejna biografia dotyczy Julii Kisielewskiej, która prowadziła szeroką działalność krytyczno–publicystyczną oraz pedagogiczną. Zostały tu przedstawione informacje o jej sytuacji w rodzinie Krzymuskich, o małżeństwie z Janem Augustem Kisielewskim – dramaturgiem młodopolskim, autorem sztandarowego dramatu *W sieci*, następnie o pracy w szkołach w rolach nauczycielki historii, dyrektorki gimnazjum oraz autorki kilku podręczników. Omówiona została jej współpraca z czasopismami, takimi jak „Bluszcz” i „Tygodnik Ilustrowany”, zaprezentowano liczne inne publikacje, rozproszone w czasopiśmie. Kisielewska była również aktywną działaczką w ruchach emancypacyjnych, wygłaszała wykłady na zebraniach kół kobiecych. Była autorką łącznie ponad stu pięćdziesięciu publikacji czasopiśmienniczych i kilku książek.

Anna z Krzymuskich, żona znanego dyrygenta Henryka Opieńskiego, jako jedyna nie zajmowała się literaturą. Przedstawiona w rozprawie jej biografia opiera się na analizie korespondencji męża z przyjacielem rodziny - Stanisławem Wyspiańskim. Przeprowadzone badania pozwoliły ustalić relacje rodziny Krzymuskich z autorem *Wesela*, przede wszystkim na podstawie antologii Leona Płoszewskiego *Wyspiański w oczach współczesnych* oraz *Listów Stanisława Wyspiańskiego do Józefa Mehoffera, Henryka Opieńskiego i Tadeusza Stryjeńskiego*, zbioru opracowanego przez Marię Rydlową.

Część poświęcona biografii Marii Iwanowskiej pokazuje natomiast jej życie w zakonie, małżeństwo z Feliksem Iwanowskim, współpracę z wieloma czasopismami oraz tworzenie powieści. Theresita była autorką ponad trzydziestu artykułów oraz trzech utworów prozą: zbioru nowel *Stygmat*, powieści *U źródeł* i opowiadania *In memoriam*.

W tym rozdziale pojawia się również krótka notka biograficzna najmłodszej córki Krzymuskich - Stanisławy. Jedyne źródło, w którym można znaleźć o niej informacje, to niezwykle cenna publikacja potomka rodziny, Jerzego Krzymuskiego, wydana własnym sumptem w 2007 roku, zatytułowana *Krzymuscy: historia rodziny XVII/XX wiek*.

W kolejnych trzech rozdziałach przedstawiono rezultaty badań nad krytyką, publicystyką i twórczością Marii Krzymuskiej, Julii Kisielewskiej i Marii Krzymuskiej – Iwanowskiej. To rozdziały najobszerniejsze, obejmujące przede wszystkim charakterystykę prac poszczególnych autorek, oparte na ich odnalezionych publikacjach i na literaturze przedmiotowej. Działalność krytyczna Marii Krzymuskiej została opracowana w całości. Przeanalizowano *Studia literackie* oraz inne artykuły, ówczasie publikowane przez autorkę lub jej spadkobierczynię (córki). Przeanalizowane zostały również prace, których dotyczyła kwestia błędnego przypisania autorstwa.

Rozdział poświęcony publikacjom Julii Kisielewskiej to najobszerniejszy fragment rozprawy. Głównym powodem była niewątpliwie niezwykle bogata jej spuścizna jako publicystki, krytyczki i autorki podręczników. Napisała ona ponad sto pięćdziesiąt artykułów i recenzji oraz kilkanaście podręczników. Zastosowana w niniejszej rozprawie klasyfikacja tematów, którymi zajmowała się autorka, ukazała szeroki wachlarz jej zainteresowań. Prace Kisielewskiej można podzielić według pięciu dyscyplin, którymi się zajmowała: publicystyka historyczna, krytycznoliteracka, emancypacyjna, wspomnieniowa, pedagogiczna. Tematy emancypacyjne rozpoczyna fascynacja twórczością i postawą Elizy Orzeszkowej. Julia Kisielewska wiele pisała o sytuacji kobiet, przede wszystkim w tej perspektywie zostały przebadane jej teksty o tematyce feministycznej, opublikowane wykłady z zebrań kół

kobiecych, sprawozdania z tych zebrań i inne. Szczególna uwaga została poświęcona własnym projektom autorki i odpowiedziom na następujące pytania: co chciała przekazać czytelnikom na temat sytuacji kobiet, na co kładła nacisk, o co apelowała i jaką pozycję kobiet w społeczeństwie chciała osiągnąć, głosząc wykłady, prowadząc zebrań i publikując liczne artykuły.

Publicystyka wspomnieniowa, którą również uprawiała Kisielewska, to teksty, w których przedstawiała życie Stanisława Wyspiańskiego, Elizy Orzeszkowej, Kazimiery Zawistowskiej, Zofii Bukowieckiej, Heleny Modrzejewskiej i innych. Artykuły te publikowane były przede wszystkim po śmierci twórców lub jako wspomnienia rocznicowe. Badania, które przeprowadziłam, dotyczą ogólnej analizy tekstów: o kim pisała, w jaki sposób, na co zwracała uwagę, jak przedstawiała daną postać czytelnikom czasopism.

Pedagogika, to kolejny nurt wyodrębniony ze spuścizny najstarszej córki Marii Krzymuskiej. Kisielewska pisała podręczniki do nauki historii Polski, była nauczycielką i dyrektorką gimnazjum. Zajmował ją przede wszystkim problem kształcenia kobiet. Szczególną uwagę poświęciłam tu analizie tekstów o tematyce wychowawczej i dydaktycznej, przedstawieniu problemów związanych z nauczaniem i związanych z nimi licznych postulatów Kisielewskiej, które ulegały zmianie, zwłaszcza w związku z odzyskaniem niepodległości. Omówiłam też podręczniki, które opracowywała.

Kolejna dyscyplina, ściśle połączona z poprzednią, wiąże się z tematami historycznymi. Kisielewska nie tylko była autorką wielu wypisów historycznych, podręczników do nauki historii Polski, ale także licznych artykułów o tematyce historycznej, na przykład obszernego, bardzo ciekawego tekstu o Chełmszczyźnie, publikowanego w kilkunastu numerach „Bluszczu”. W interesujący sposób przedstawiała nie tylko historię Polski, ale i sprawy współczesne, związane z polityką i ówczesnym ustrojem państwa.

Kisielewska, podobnie jak jej matka, była krytyczką literacką. Omawiała teksty pisarzy znanych, jak Eliza Orzeszkowa, Stanisław Wyspiański, Stefan Żeromski i wielu innych, a także mniej znanych, na przykład Stanisław i Wincenty Korab Brzozowscy. Jej twórczość krytyczna to przede wszystkim liczne recenzje publikowane w renomowanych czasopismach, bardzo interesujące dłuższe krytyczne rozprawy i krótsze studia literackie. Ta dziedzina, w świetle przeprowadzonych badań, okazała się bardzo obszerna, najwięcej napisała Kisielewska recenzji utworów literackich, oprócz omówienia konkretnych dzieł często można w nich znaleźć ogólne wypowiedzi na temat literatury i krytyki. Interesujące są zwłaszcza jej oceny oraz stylistyka i konstrukcja recenzji. Ponieważ znała osobiście wielu

pisarzy, z bliska przypatrywała się różnym wydarzeniom na literackiej scenie, jej artykuły krytyczne zawierają cenne, realistyczne szczegóły charakteryzujące epokę.

W tym rozdziale umieszczone też zostały analizy prac Kisielewskiej, których nie można zakwalifikować do wyróżnionych nurtów, a które w mojej ocenie warte były przypomnienia.

Kolejny rozdział poświęcony został twórczości Marii Krzymuskiej - Iwanowskiej publikującej najczęściej pod pseudonimem Theresita. Szczegółowe badania nad jej twórczością potwierdziły niektóre fakty biograficzne. Cykl nowel *Stygmat* jest pozycją książkową, która najbardziej ze wszystkich publikacji Krzymuskich zainteresowała współczesnych historyków literatury. Splot głębokich porywów religijnych i zmysłowych namiętności sugestywnie oddaje młodopolską problematykę relacji między duchem i ciałem. Z podobnym kręgiem zagadnień spotykamy się w powieści *U źródeł*, traktowanej jako powieść autobiograficzna. W tym rozdziale omówiono także zupełnie zapomniane artykuły Theresity i opowiadanie *In memoriam*.

Ostatni, VI rozdział to wnioski ogólne, które wypływają z porównania twórczości matki i córek. Pokazują one różnice pokoleniowe, a także różnice w konstrukcji krytycznoliterackich wypowiedzi. Maria Krzymuska badała literaturę wnikliwie i z pasją, ale powściągliwie dokonywała ocen różnych dzieł, jej córki natomiast dużo odważniej przedstawiały swoje wrażenia i sądy. Zmienił się język studiów i recenzji, stał się bardziej ekspresywny, nastąpiła liryzacja tekstów krytycznych dzięki licznej obecności metafor, epitetów, a nawet symboli. Poszerzył się też zakres tematów, córki zajmowały się nie tylko literaturą i sztuką, pisały też o krytyce literackiej, o kwestiach kobiecych, erotyzmie, kwestiach społecznych i o emancypacji. Czasami pod płaszczem historycznym, lecz konsekwentnie ukazywały swoje stanowisko.

3. Metody doboru materiałów

Wybór tematu rozprawy związany jest z brakiem obszerniejszych publikacji na temat życia i pracy literackiej Marii Krzymuskiej, Julii Kisielewskiej i Marii Krzymuskiej – Iwanowskiej. Dotychczas w pełni nie opracowano ani biografii, ani twórczości piszących kobiet z rodziny Krzymuskich, ani ich wzajemnych relacji. Wcześniej opublikowano tylko kilka artykułów dotyczących życia i twórczości Marii Krzymuskiej, Julii Kisielewskiej i

Marii Iwanowskiej – Theresity. Współcześnie pojawiają się wyłącznie pojedyncze artykuły o konkretnych dziełach Theresity lub krótkie jej biografie, które nie podają wszystkich faktów. Wymienić tu jednak należy książkę *Zapomniane głosy. Krytyka literacka kobiet 1894-1918* Anny Wydryckiej¹, która w perspektywie omawianych tematów jest pozycją nowatorską, gdyż zaprezentowane w niej zostały noty biograficzne i bibliograficzne Marii Krzymuskiej i Julii Kisielewskiej oraz krótki wybór ich tekstów krytycznych, natomiast współcześnie o Krzymuskiej - matce i Julii Kisielewskiej nie pisano w ogóle.

Inne opracowania z połowy XX wieku to: *Theresita, imienniczka św. Teresy z Avila* Stanisława Helsztyńskiego², „*Za twój namiętny pocałunek*” - *Maria Iwanowska (Theresita)* Agnieszki Baranowskiej³, *Maria Krzymuska – Iwanowska vel Theresita, czyli la douleur d'exister. Retekstualizacja stygmatu jako strategia przetrwania dla wykluczonych, nienaturalnych, nieautentycznych* Anny Żółnik⁴, *Cykl prozy spowiedniczej – konstrukcja czy ekspresja? Na przykładzie „Stygmatu” Marii Krzymuskiej* Wojciecha Gutowskiego⁵, M. Rydlowa, *Listy Stanisława Wyspiańskiego do Józefa Mehoffera, Henryka Opieńskiego i Tadeusza Stryjeńskiego*⁶ oraz *Wyspiański w oczach współczesnych* - opracowanie i redakcja Leona Płoszewskiego⁷.

Natomiast jeśli chodzi o literaturę podmiotu to obecnie zachowały się jedynie pierwsze wydania książek autorek z początku XX wieku, tj. *Studia literackie* Marii Krzymuskiej⁸, utwory prozą Marii Krzymuskiej – Iwanowskiej (Theresity) *Stygmat*⁹, *U źródeł*¹⁰, *In memoriam*¹¹ oraz publikacje Julii Kisielewskiej: *W służbie ojczyzny. Pogadanki historyczne dla IV oddziału*¹², *Historia Polski*¹³, zbiór artykułów krytycznych *Z literatury*

¹ A. Wydrycka, *Zapomniane głosy. Krytyka literacka kobiet 1894-1918*, tom I wybór tekstów, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006.

² S. Helsztyński, *Theresita, imienniczka św. Teresy z Avila*, w: tegoż, *Meteory Młodej Polski*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1969.

³ A. Baranowska, „*Za Twój namiętny pocałunek*” (*Maria Iwanowska – Theresita*), w: tejże, *Kraj modernistycznego cierpienia*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1981.

⁴ A. Żółnik, *Maria Krzymuska – Iwanowska vel Theresita, czyli la douleur d'exister. Retekstualizacja stygmatu jako strategia przetrwania dla wykluczonych, nienaturalnych, nieautentycznych*, w: *Literatura niewyczerpana. W kręgu mniej znanych twórców polskiej literatury lat 1863 – 1914*, pod red. K. Fiolek, Universitas, Kraków 2014.

⁵ W. Gutowski, *Cykl prozy spowiedniczej – konstrukcja czy ekspresja? Na przykładzie „Stygmatu” Marii Krzymuskiej*, w: *Cykl literacki w Polsce*, pod red. K. Jakowskiej, B. Olech, K. Sokołowskiej, Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2001.

⁶ M. Rydlowa, *Listy Stanisława Wyspiańskiego do Józefa Mehoffera, Henryka Opieńskiego i Tadeusza Stryjeńskiego*, cz. 1 – Listy, oprac. tejże, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1994.

⁷ *Wyspiański w oczach współczesnych*, oprac. L. Płoszewski, tom II, Kraków 1971.

⁸ M. Krzymuska, *Studia Literackie*, Skład Główny w Księgarni Stefana Dembego, Warszawa 1903.

⁹ M. Iwanowska (Theresita), *Stygmat*, Nakładem Jana Fiszera, Warszawa 1906.

¹⁰ M. Iwanowska (Theresita), *U źródeł*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1914.

¹¹ M. Iwanowska (Theresita), *In memoriam*, Druk Galewski i Dau, Warszawa 1917.

¹² J. Kisielewska, *W służbie ojczyzny. Pogadanki historyczne dla IV oddziału*, część I, wydanie XVIII bez

współczesnej. *Wrażenia i sądy*¹⁴, *Dzieje Polski, Litwy i Rusi*,¹⁵ a także *Historia rozwoju ruchu kobiecego*¹⁶ autorstwa Lily Braun ze wstępem, w opracowaniu i tłumaczeniu Kisielewskiej.

Materiały do badań to nie tylko wyżej wymienione pozycje książkowe, ale także – a może przede wszystkim – liczne teksty z czasopism, na przykład z „Tygodnika Ilustrowanego”, „Ateneum” czy „Bluszczu”. Ten ostatni przekazał najwięcej informacji, gdyż siostry Krzymuskie chętnie z nim współpracowały. Publikowały też w innych czasopismach, konieczna więc była bardzo szeroka kwerenda i odszukanie zupełnie dziś zapomnianych artykułów.

4. Znaczenie rozprawy doktorskiej według opinii doktorantki

Na podstawie powyższych materiałów udało się opracować pierwszą monografię poświęconą piszącym kobietom z rodziny Krzymuskich. Rozprawa powinna stać się uzupełnieniem badań historyczno-literackich, a także otworzyć nowe perspektywy badań nad twórczością kobiecą. Przedstawia bowiem szczegółowe biografie interesujących, a niestety zapomnianych autorek, a także prezentuje analizy i zarysy interpretacji ich prac literackich. Wypełnia więc pewną lukę w historii literatury. Twórczość Krzymuskich została zebrana, uporządkowana, podzielona tematycznie oraz odpowiednio przypisana poszczególnym autorkom. To ostatnie stało się bardzo ważnym przedsięwzięciem, ponieważ w różnych opracowaniach obydwie Marie – matka i córka – nie były odróżniane. Początkowo ich twórczość przypisywano wyłącznie jednej autorce, z czasem dokonywano podziału, niestety nie zawsze prawidłowego. W świetle prowadzonych badań próbowałam przypisać publikacje odpowiednio każdej z nich.

Maria, Julia oraz Theresita były autorkami obszernej ilości tekstów o tematyce ważnej w perspektywie epoki, ale znaczącej też dla historyczno-literackich badań i – w mojej ocenie jako autorki rozprawy - pełnej literackich walorów. Krzymuskie wyróżniają się nie tylko

---

zmiany z 18 rycinami, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1931.

J. Kisielewska, *W służbie ojczyzny. Pogadanki historyczne dla IV oddziału*, część II, wydanie V z 18 rycinami, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa – Kraków – Lublin – Łódź – Paryż – Poznań – Wilno – Zakopane 1927.

¹³ J. Kisielewska, *Historia Polski. Podręcznik szkolny. Kurs średni*, wyd. II, Nakładem Jana Fiszera, Warszawa 1917.

¹⁴ J. Kisielewska, *Z literatury współczesnej. Wrażenia i sądy*, Wydawnictwo „Bluszczu”, Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1912.

¹⁵ J. Kisielewska, *Dzieje Polski, Litwy i Rusi*, Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, Warszawa–Wilno 1921.

¹⁶ L. Braun, *Historia rozwoju ruchu kobiecego*, podług oryginału oprac. i uzup. J. Oksza, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1904.

ilością i różnorodnością publikowanych dzieł, ale i ich jakością. Wybierały często tematy trudne, ich twórczość bywała prekursorska, jak w przypadku *Stygmatu* Theresity. Krytyka literacka, tak licznie reprezentowana w spuściznie matki Marii i córki Julii, była ówczesnie ważnym głosem, co poświadczają chociażby recenzje ich opublikowanych krytycznych książek pióra Stanisława Brzozowskiego czy Władysława Jabłonowskiego. Postawa emancypacyjna kobiet z rodziny Krzymuskich była także istotnym epizodem w kontekście dążeń emancypacyjnych. Niestety, współcześnie zostały one albo zapomniane, jak Maria Krzymuska – matka i Julia Kisielewska, albo niedocenione. Każda z nich, podobnie jak Julia, pomimo ciekawej biografii, owocnej pracy i obfitej działalności publicystycznej stała się współcześnie „zapomnianym głosem”, który jeszcze sto lat temu rozbrzmiewał w największych ośrodkach kultury.

Katarzyna Klesniowska